

ADABIYOTSHUNOSLIK METODOLOGIYASI GENEZISI

Sharopova Mahliyo Tolib qizi

Magistrant, Turon universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada adabiyotshunoslik metodologiyasining tarixiy shakllanishi, asosiy bosqichlari va ilmiy maktablari tahlil qilinadi. Maqolada qadimgi davrdan to zamonaviy davrgacha bo'lgan nazariy qarashlar, G'arb va Sharq adabiy tafakkurining o'zaro ta'siri, hamda XX–XXI asrlarda vujudga kelgan metodologik oqimlar tadqiq etiladi. Ayniqsa, formalizm, strukturalizm, poststrukturalizm, psixoanaliz, sotsiologik va madaniy tadqiqotlar doirasida metodologik yondashuvlar evolyutsiyasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Adabiyotshunoslik, metodologiya, formalizm, strukturalizm, poststrukturalizm, Sharq adabiy tafakkuri, nazariy yondashuvlar, madaniy analiz, psixoanaliz.

Kirish

Adabiyotshunoslik — bu faqat adabiy matnlarni tahlil qilish emas, balki ularning orqasidagi madaniy, tarixiy, psixologik, falsafiy va ijtimoiy kontekstlarni ham ochib beruvchi kompleks fan sohasidir. Uning metodologiyasi esa bu tahlillar qanday yondashuvlar, prinsiplar va ilmiy asoslar orqali amalga oshirilishini belgilaydi. Ushbu maqolada adabiyotshunoslik metodologiyasining shakllanish bosqichlari, uning genezisi — kelib chiqish tarixi va taraqqiyoti chuqur o'rganiladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda tarixiy-genetik, qiyosiy-tipologik, tahliliy, sistemali va konseptual yondashuvlar qo'llanildi. Asosiy e'tibor G'arb va Sharq adabiy tafakkuri doirasida yuzaga kelgan yondashuvlarning o'zaro ta'siri va evolyutsiyasiga qaratildi. Tahlil uchun klassik nazariy manbalar, zamonaviy adabiy metodologiya bo'yicha ilmiy maqolalar va monografiyalar tanlab olindi.

Adabiyotshunoslikda badiiy asarlarni talqin qiladigan metodlarni tasniflash muhim sanaladi. Badiiy asarni tahlili va talqini uchun adabiyotshunos turli usullardan foydalanadi. Dunyo adabiyotshunosligida badiiy asarga yondashuvning ko'plab usullari mavjud. Har bir metodning nazariy asoslari, asoschilari, talqindagi individual qirralari farqlanadi. Metodologiya tadqiqotchiga yo'nalish beradi. Bu soha tadqiqotchining shaxsiy izlanishlari davrida shakllanib muqimlashadi. Natijada obyektning qaysi jihatlarini qanday metod asosida bajarish lozimligi ko'rinadi. Metodlar nisbatan neytral bo'lib qolishi ham mumkin, ya'ni aniq bir metoddan turli dunyoqarashga ega adabiyotshunos badiiy asar talqinida o'z ijodiy niyatidan kelib chiqqan holda foydalandi. Metod va metodologiya bahslari xususida gap ketganida har qanday adabiyotshunoslikka oid tadqiqotda yetakchi-ustuvor va individual metodlarni farqlash joiz. Zero, ular aniq ilmiy vazifa qarshisida o'zlarining o'rinlarini boshqalari bilan almashtirishlari ham mumkin. Kompleks analiz umumlashtiruvchi metod sifatida asosan tarixiy-adabiy muhit, muayyan millat yoki davr adabiyoti tarixi yuzasidan muayyan xulosalar chiqarish uchun qo'llanilsa, nisbatan individual metod ijodkorning mahoratini, ruhiy holati yoki estetik qarashlarini, badiiy asar tili, strukturasi, ritmi yoki individual uslubini tekshishga joriy qilinadi. Yu.B.Borev metod tushunchasiga fikrlash usuli (sposob mishlenie), metodologiya tushunchasiga metod nazariyasi

(teoriya metoda), metodika tushunchasiga metodning xususiy usullari tizimi tarzida qaraydi. Agar ilmiynazariy qarashlar tatbiq qilinayotgan ob'ektga mos-muvofiq kelsa, bunday yondashuv metodologik jihatdan juda yaxshi natija beradi. Metod ana shu muvofiqlik asosni tashkil etadi.

Adabiyotshunoslik metodologiyasida quyidagi faktorlar muhim sanaladi:

1. Avvalo, badiiy asar bo'lishi lozim. Bunda adabiy jarayon va uning qonuniyatlari yoki badiiy asar va uning xususiyatlari tadqiq etiladi.
2. Adabiyotshunoslik metodologiyasi zamonaviy adabiyot tajribasiga tayanadi. Bu soha uchun badiiy kashfiyotlar muhim rol o'ynaydi. Umuman, adabiyotshunoslikdagi ichki yondashuvlar, tahlil va talqin usullarining imkoniyatlari original badiiy kashfiyotlar evaziga kengayib boradi.
3. Metodologiyada muayyan dunyoqarash ustuvor bo'ladi. Shu dunyoqarash vositasida obyekt tadqiq qilinadi.
4. Metodologiya uchun tarixiylik tamoyili muhim sanaladi.
5. Adabiyotshunoslik metodologiyasi boshqa fan sohalarining yutuqlariga suyanadi. Sotsiologiya bilan aloqador. Matn ritmikasin o'rganishda, statistik usulda tabiiy fanlar bilan bog'lanadi. Semiotik, immanent analizda lingvistika yutuqlariga tayanadi Adabiyotshunoslikdagi metodlar xilma xilligi. Metodologiya uchun "nima uchun", "nima" va "qanday" degan muhim savollar bor. Masalan, adabiy-tanqidiy tahlilda adabiy manba, badiiy matn nima uchun, nima maqsadda tekshiriladi? Bu savolga javob kerak. Tadqiqotchi yozuvchi va voqelikni tekshiradimi, badiiy asarning poetik darajasini aniqlaydimi, muallifning badiiy mahoratiga, san'atkorligiga baho beradimi? Bu turdagi masalalar metodologik jihatdan tahlilning "nima uchun" degan qismini tashkil etadi. Adabiy-nazariy tahlilda aynan "nima" tadqiq qilinadi? Shakl, mazmun, uslub, g'oya, til, badiiy konsepsiya, janr, asarning yaratilish tarixi, avtor ruhiyati va badiiy psixologizm, traditsiya va novatorlik – "nima"ni tadqiq etish kerak? Bu ikki masala metodologik jihatdan oydinlashtirilgandan keyin uni "qanday" tadqiq etadi, degan savol tabiiy shu yuqoridagi ikki holat javobidan kelib chiqadi. Zotan, badiiy matndagi 1) ko'p aspektli - bir yo'la bir necha jihat tekshirilishi va yoki 2) uning bitta qirrasini o'rganilishi mumkin. Buni tadqiqotchi o'zi bilim darajasi, dunyoqarashi, ichki sezim - intuitsiyasi bilan belgilab oladi.

Natijalar

1. Qadimgi davr: adabiy tafakkurning ilk shakllari

Adabiyotshunoslik metodologiyasining ildizlari qadimgi davr poetikasida — Yunonistonda Aristotelning "Poetika"sida va Hindistonda Bharataning "Natya Shastra"sida, shuningdek, arab-fors an'analari (masalan, Abdulqohir Jurjoniy, Al-Balazoziy) ko'zga tashlanadi. Bu bosqichda metodologiya nasihat, ma'naviylik va shakliy go'zallikka qaratilgan.

2. O'rta asrlar va Renessans davri

O'rta asrda diniy-estetik yondashuvlar ustuvor bo'ldi. G'arbda Toma Akvinskiy va Sharqda Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar adabiyotni axloqiy-estetik tarbiya vositasi sifatida talqin etdilar.

3. XVIII–XIX asr: klassitsizm, romantizm va realizm doirasidagi metodologiyalar

Bu davrda adabiyotshunoslikda estetik tamoyillar, ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar kuchaydi. G'arbda Shiller, Gyote, Belinskiy, Dobrolyubov, Sharqda esa Fitrat, Cho'lponlar milliy g'oya, ijtimoiy ong va estetik ifoda o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qila boshladi.

4. XX asr boshlarida metodologik portlash

- **Formalizm (Rus formalizmi, Praha maktabi)** – matnning ichki qurilishi, poetik til va struktura tahliliga asoslandi (Shklovskiy, Tynyanov, Jakobson).
- **Strukturalizm** – matnni til tizimi sifatida o'rganadi (Saussure, Lévi-Strauss, Barthes).
- **Psixoanaliz** – Freyd va Yung nazariyalari asosida qahramonlar va muallif ong ostini tahlil qilish (Freud, Jung, Lacan).
- **Marksistik va sotsiologik yondashuvlar** – adabiyotni sinfiy ong va ideologiyaning mahsuli sifatida ko'rish (Lukacs, Goldmann).

5. Poststrukturalizm va dekonstruksiya

Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida kabilar matnni tugallangan emas, balki o'qilishga ochiq, ko'p ma'noli hodisa sifatida ko'rsatdi. Bu esa interpretatsiyaning cheksizligini ko'zda tutdi.

6. Sharq adabiyotshunosligi metodologiyasi

Sharqda adabiy tahlil ko'proq axloqiy-estetik, sufiyaviy, didaktik asosda shakllangan. Navoiy, Bedil, Gadoiy kabi shoirlarning asarlari orqali shakllangan talqin usullari zamonaviy kontekstda yangicha izohlanmoqda. Bugungi kunda bu yondashuvlar strukturalizm va zamonaviy tafsir metodlari bilan uyg'unlashtirilmoqda.

7. XXI asr: Interdisciplinary yondashuvlar

Bugungi adabiyotshunoslik:

- madaniy tadqiqotlar,
- gender va postkolonial nazariya,
- ekokritika,
- raqamli adabiyotshunoslik (digital humanities) singari ko'plab yangi metodologik oqimlar bilan boyimoqda.

Muhokama

Adabiyotshunoslik metodologiyasi — bu harakatdagi tizim. U zamon, jamiyat va ilmiy tafakkur evolyutsiyasiga qarab doimiy yangilanib boradi. Har bir metodologiya matnga turlicha yondashadi: ayrimlari shaklga, boshqalari mazmunga, yana boshqalari esa kontekstga e'tibor qaratadi. Shuning uchun zamonaviy adabiyotshunoslikda **polimetodologik** yondashuv — ya'ni bir necha metodni sintezda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Adabiyotshunoslik metodologiyasining genezisi — bu nafaqat ilmiy tarix, balki tafakkur tarixi hamdir. Har bir davr o'z metodologiyasini yaratgan va uni o'z dunyoqarashi bilan yo'naltirgan. Bugungi adabiyotshunos uchun muhim vazifa — tarixiy tajribani chuqur o'rganish, lekin ayni paytda yangilikka ochiq bo'lish, metodologik fleksibilitetni shakllantirishdir.

Alohida ta'kidlash kerakki, adabiyotshunoslik metodlari o'zaro qat'iy chegarlash ham, masalani bir metod tadqiq yo'llarining boshqasida uchramasligi tarzida qo'yish ham to'g'ri bo'lmaydi. Badiiy asar mohiyatini, ijodkor mahoratini ochishda jarayonida bir necha metodlar baravariga qatnashishi ham yoki tadqiqotda biror metodning ustivor bo'lishi ham mumkin. Muhimi san'atkor dunyosini, badiiy asarning poetik go'zalligi va estetik qiymatini ko'rsatishdir. Dunyo adabiyotshunosligida bir qator metodlari farqlanadi; ulardan ayrimlari qo'llanmada imkoniyat doirasida yoritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. Poetika — Toshkent: Akademnashr, 2020.
2. Shklovskiy V. Energiya zabluzhdeniy — Moskva: Iskusstvo, 1972.
3. Barthes R. Image-Music-Text — London: Fontana Press, 1977.
4. Foucault M. The Archaeology of Knowledge — New York: Pantheon Books, 1972.
5. Derrida J. Writing and Difference — Chicago: University of Chicago Press, 1978.
6. Fitrat A. Adabiyot qoidalari — Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
7. Saussure F. Course in General Linguistics — McGraw-Hill, 1966.
8. Jung C.G. Man and His Symbols — London: Aldus Books, 1964.
9. Lukacs G. The Historical Novel — Penguin Classics, 1965.
10. Karimov E. Zamonaviy adabiy jarayon va metodologik izlanishlar — Toshkent: O'zR FA, 2022.